

Hermann, Julius Hermann: *Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento. 2. Oberitalienische Handschriften der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts.* Leipzig. 1929. K. W. Hiersemann, 228, 2 l. 51 mell. 2°. (*Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich.* Neue Folge 5. Bd.

Az Ausztriában őrzött miniált kódexek nagyszabású katalógusának új kötetében — amely a XIII. és XIV. század eleji olasz kódexeket felsoroló előbbi kötet folytatásaként jelent meg — a bécsi Nemzeti Könyvtár bolognai és felsőitáliai kódexeivel ismerkedünk meg. Julius HERMANN e nagy fáradságot és alaposítást igénylő évtizedes munkájában, a sorozat előbbi köteteihez hasonlóan összefoglaló szöveg nélkül, a XIV. századi bolognai és felsőitáliai miniaturaművészet termékeinek — számszerint 47 kódexnek — részletes, pontos, kimerítő leírását adja, a keletkezési kör és idő meghatározásával. A kiadvány természeténél fogva részletesebb műtörténeti fejtegetésektől tartózkodik, pedig az anyag az olasz miniaturafestészet történetére sok érdekes tanulságot nyújt. Némely darabja magyar vonatkozásánál fogva is érdekelhet bennünket.

A három csoportba osztott kódexek gazdagon illusztrált anyagából a bolognai miniaturaiskola emelkedik ki. A bolognai miniaturaiskola a XIV. században NICOLÒ DI GIACOMO da Bologna (1310/20—1399) művészete által válik az olasz miniaturafestészet vezető iskolájává. Mindamellet NICOLÒ DI GIACOMO és a bolognai iskola legjellemzőbb sajátosságait vizsgálva, nem hangsúlyozhatjuk eléggé azt a tényt, hogy a bolognai miniaturaiskolának már jóval NICOLÒ DI GIACOMO működése előtt, tehát már a XIV. század első felében teljesen kialakult egyéni stílusa volt. A bolognai miniatura már a XIII. században felszabadult az olasz miniaturafestészet általában befolyásoló bizánci és francia hatások alól és már a XIV. század elején megtaláljuk kialakult egyéni stílusát, amely a század közepén még öntudatosabbá válik. Az ornamentika alárendelt szerepet játszik a képminiaturákkal szemben, már megtaláljuk a virtuóz rövidülésben ábrázolt figurákat, a zömök, nehézkes rövidnyakú alakokat, az ú. n. oroszlán-száját, vagyis mindazokat a sajátosságokat, amelyek NICOLÒ DI GIACOMO művészetét annyira jellemzik. E vonásokat NICOLÒ DI GIACOMO elődeitől örökölte s művészi öntudattal fejlesztette tovább.

A bécsi Nemzeti Könyvtár bolognai kódexei között nagyszámmal találunk NICOLÒ DI GIACOMO működése előtti kódexeket, amelyek jellegzetesen vetítik elénk e kor miniaturafestészetét. Legnagyobb részét pápai

decretáliumokat tartalmaznak s a miniaturák is pápák és szentek életéből vett jeleneteket ábrázolnak. A lapok ornamentális díszítése a minimálisra csökkent. A miniaturákon gazdagon kiképzett architektonikus háttér előtt gondosan megszerkesztett jelenetek láthatók. Igen sok alak szerepel, a legváltozatosabb kiállításban. E kódexek keletkezési ideje gyakran a miniaturák stílusa alapján pontosan megállapítható. Ennek ellenére HERMANN általában a XIV. század közepére, illetve harmadik negyedébe helyezi azokat, amely időmeghatározás nem helyes. Általában a HERMANN által a század közepére helyezett kódexeket (No. 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83.) az 1325—1340-es évek közé kell beilleszteni, míg a század harmadik negyedébe helyezett kódexek (No. 86, 87, 88) az 1340—1350-es évek közé sorozhatók.

A vallásos tárgyú kódexek sorában már világi témájánál fogva is kiválik a BENOÎT de SAINTE-MORE, *Roman de Troie* (No. 84. Cod. 2571. [Eug. f. 67]) kódexe. A világi témájú miniaturák a legkorábban a francia miniaturafestészetben jelentkeztek a divatos lovagregények hatása alatt. E francia lovagregények Olaszországban is korán kedveltekké lesznek. BENOÎT de SAINTE-MORE kódexe — amely szintén a francia lovagregények egyike — a francia szöveg dacára Bolognában készült, amit a kódex 197 miniaturája bizonyít, amelyek a XIV. század közepi bolognai miniaturaiskola legkiválóbb termékei közé tartoznak. HERMANN szerint a kódex Felső-Itália keleti részéről, minden valószínűség szerint Bologna környékéről származik s a XIV. század közepén vagy harmadik negyedében készült. A kódexet egyik ismertetője, BEER toszkánainak véli, míg TOESCA és mások megállapítása szerint bolognai. E kódex miniaturái, bár keletkezési idejük (1350 körül) már NICOLÒ DI GIACOMO működésének idejére esik, a nagy mester művészetének befolyásától teljesen mentesek. A miniatörhöz NICOLÒ DI GIACOMONAK a bolognai miniaturaiskolát felfrissítő egyénisége még nem hatott el. Miniaturái a XIV. század közepi miniaturaiskolának NICOLÒ DI GIACOMO új szellemétől még érintetlen legérettebb kiteljesedései. A miniatör széles, epikus elbeszélő modorban dolgozik. Gazdag cselekményű miniaturáiban — amelyek a trójai háború egyes jeleneteit ábrázolják — igen sok alakot szerepeltet. Nagy ügyességet fejt ki a lovak ábrázolásában. Egyáltalán nem alkalmaz ornamentális díszítést, amelynek szerepe NICOLÒ DI GIACOMO művészetében éled fel újra.

A bolognai miniaturaművészetben már a XIV. század első felében kimutatható a korabeli táblaképek hatása. Főleg VITALE művei hatottak,¹

¹ GERFVICH, Tiberio: Le relazioni tra la miniatura e la pittura bolognese nel trecento. *Rassegna d'arte* 1910. 29—31. ll.

akinek hatása a bécsi kódexek sorában a No. 87 (Cod. 2047. [Salisb. 288.] kódexnek térdeplő angyalokkal övezett trónoló Madonnát ábrázoló miniatúráján is világosan felismerhető.

NICOLÒ DI GIACOMO művészete is méltóan van képviselve a bécsi Nemzeti Könyvtárban. A HERMANN szerint NICOLÒ DI GIACOMO közvetlen környezetében készült kódexek (No. 90, 91, 92, 93) között sajátkezü alkotásait (No. 89, 94) is találjuk. Bennünket elsősorban «Bonifacius VIII, pap. Liber VI. Decretalium cum apparatu Johannis Andreae» (No. 89. Cod. 2042. [Jur. can. 5]) kódex érdekel, nemcsak azért, mert a mester legkitünőbb fiatalkori alkotásai közé tartozik, hanem érdekes magyar kapcsolata által is. A kódex ugyanis, amely 1576-ban már a bécsi királyi udvari könyvtárban található, Magyarországból került Bécsbe. Nem sokkal keletkezése után Magyarországon (Veszprém, Esztergom, Gyulafehérvár?) kellett lennie, amit egyrészt egykorú kötése bizonyít, amelynél egy, a veszprémi püspökségre vonatkozó okmánytöredéket használtak fel: viszont a 116. lapon lévő hosszabb bejegyzésben a név felemlítése nélkül az esztergomi érsek, valamint az esztergomi és az erdélyi prépost szerepel.¹

A kódex 1548-ban egy bizonyos «WÜLPACHER» tulajdonában volt, amint az a 117' lapon olvasható német bejegyzésből kitünik. A kódexben egy kevésbé jelentős bolognai miniatör iniciáléi között találjuk NICOLÒ DI GIACOMO nagyméretű, remek miniatúráit: az *arbor consanguinitatis* és *arbor affinitatis* mesteri ábrázolását, továbbá a Prologus iniciáléját. E miniatúrák, bár NICOLÒ DI GIACOMO fiatalkori alkotásai, stílusának teljes érettségében pompáznak. Az *arbor consanguinitatis* ágait egy szakállas aggastyán tartja, akitől két oldalt az ágak közé illesztett 8 férfi és női mellkép foglal helyet. Az *arbor affinitatis* keretében egy szerelmes lovagi párt látunk. A baloldalt ülő rózsaszínruhás hölgy ölében kis fehér kutya, míg a jobboldalt ülő kékruhás férfi balkarján fekete sólyom ül. Felettük középen bekötött szemű amor. Alattuk az Angyali üdvözlés jelenete. Az egész miniatúrát alul középen egy merész rövidülésben ábrá-

¹ A vonatkozó szöveget Hermann (183. l.) úgy látszik nem hűen közli: az idézet nagyrészt zavaros és érthetetlen. Egészen bizonyos, hogy Hermann a «praepositus»-t tévesen tartja püspöknek, minek folytán... *praepositus Transilvanus Dominicus*... nem lehet azonos DOMONKOS gyulafehérvári püspökkel (1357—1367), amint Hermann tévesen véli. A szövegben előforduló esztergomi érseket MONOSZLÓI IV. MIKLÓS (1350—1358) és V. MIKLÓS (1358—1366) érsekkel próbálja azonosítani. A szövegnek ez a része egyébként Hermann átírásában érthető, s így szól: «... de domino archiepiscopo Strigoniense nihil dico, quia non habeo de eo rationem dicere aliquot bonum».

zolt meggörnyedt öregember tartja két kezével vállán. Úgy e miniatúrák alakjai, mint az *arbor consanguinitatis* ábrázolása igen közeli kapcsolatot mutat NICOLÒ DI GIACOMO egy másik, ugyancsak fiatalkori datált munkájával, a salzburgi S. Peter Stiftsbibliothek azonos témájú kódexével: «Bonifacius VIII. Papa. Liber VI. Decretalium». (Cod. a. XII. 10.), amely 1554-ben készült.

A bolognai miniatúraiskola termékein kívül, két külön csoportba osztva Felsőitália keleti és nyugati részének miniatúrafestését tárja elének Julius HERMANN. A HERMANN által felsorolt kéziratok díszítése legnagyobb részt a velencei miniatúraiskola alkotása. Ma már túlhaladott álláspont az a felfogás, hogy a velencei miniatúraiskola nem egyéb, mint a bizánci, majd pedig később a bolognai miniatúraiskola mellékhatása. A helyi bizáncizáló tradíciók méltánylásával, a bolognai miniatúraiskola hatása alatt, de tőle lényegileg teljesen elkülönülten alakul ki a velencei miniatúraművészet. Velencében a XIV. század közepén már teljesen kiforrott egyéni, helyi jelleggel bíró miniatúraiskolát találunk, amelynek kialakulásában igen fontos szerep jutott a budapesti DANTE-kódex mesterének.¹ A bécsi Nemzeti Könyvtár kódexei között a «M. T. S. Boethius De consolatione philosophiae cum glossa perpetua e Thomae Aquinitatis commento excerpta... No. 100. (Cod. 84. [Philos. 218.]) kódex, amely 7 nagyobb iniciáléba illesztett miniatúrát s 101 iniciálét tartalmaz, a század első felében Velencébe bevándorolt bolognai miniatőr munkájának tekinthető. A miniatőr azonban alkalmazkodik a helyi szellemhez, a velencei mozaikművészet hatása ismerhető fel művészetén, amit a Q iniciálé Krisztusának ábrázolási módja bizonyít a legvilágosabban. Ezzel szemben kétségkívül velencei miniatőr alkotása «Galenus, De accidente» (No. 101. Cod. 2294. [Rec. 956.]) kódex, amelyet HERMANN páduai mester munkájának vél. A kódex 19 levélornamentikával díszített iniciálét s egy I iniciáléba illesztett miniatúrát tartalmaz. A miniatúra sötétkék alapján, rózsaszínű talapzaton, hermelingallérral díszített pirosköpenyű férfi — valószínűleg maga a szerző, GALENUS — látható, aki jobbát magyarázólag tartja. A kódex 1740 körül készülhetett és szervesen kapcsolódik a budapesti DANTE-kódex mesterének működési körébe. Ugyancsak a velencei miniatúraiskola termékei közé sorolhatók a No. 102. No. 105. és No. 108. kódexek jelentéktelenebb miniatúrai, továbbá «Guido Bonactus, Tractatus de electionibus secundum dicta sapientium...» No. 109. (Cod. 2359. [Philos. 227.]

¹ BERKOVITS Ilona: A budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe s a XIII. és XIV. századi velencei miniatúrafestészet története. Budapest, 1928.

gazdagon díszített kódexe, amely 18 lapszéli díszítést, 3 miniaturát s 32 iniciáléba foglalt miniaturát tartalmaz. A kódex származási helyétül HERMANN a szerző szülővárosát Forlit sejtí. A miniaturák az 1360—70-es évek velencei miniaturafestészetének termékei. A miniatör a budapesti DANTE-kódex mesterének követője. Közeli rokonságban áll a velencei Correr Muzeum Mss. I. 383. jelzésű kódexével, s miniatöra ez utóbbi stílusát sokkal fejlettebb technikával és művészettel érleli tovább.

Az említett kódexek a velencei miniatúraiskola tipikus alkotásai, ellentétben a bécsi Nemzeti Könyvtár egy másik velencei kódexével (No. 106. Cod. 61. [Rec. 920]), amelyet két, az egész lapot betöltő s 1386-ban készült miniatúra díszít. Arany alapon Mária koronázását és Mihály arkangyalt ábrázolják s távol állnak a miniatúra eredeti jellegétől és rendeltetésétől, amennyiben kis táblaképeknek hatnak s a korabeli festészet hatása alatt keletkeztek. A Mária koronázását ábrázoló miniatúra, CATERINO VENEZIANÓNAK a velencei Akadémiában őrzött s 1375-ben készült Mária koronázását, továbbá Mária koronázását és szenteket ábrázoló képeit követi s ezeknek némi változtatással leegyszerűsített másolata.

A Felsőitália keleti részében miniatúrák sorából élesen kiválik a Verona környékéről származó «Jochinus abbas Florensis et Anselmus episcopus Marsicanus, Vaticinia pontificum.» (No. 104. Cod. 13648. [Suppl. 1072]) kódex, amely nem miniatúrákat, hanem 15 nyersebb kidolgozású tollrajzot tartalmaz a XIV. század végéről. A tollrajzok pápáknak allegorikus képekben kifejezett ábrázolásai. VI. KELEMEN pl. sárkánytól, kígyótól és ugató kutyától körülveve jelenik meg. Az ugató kutyában a kódex magyarázóí (Paulus Princeps de la Scala [Scaliger], Gregorius de Laude) RÓBERT KÁROLY magyar király fiának, Endrének allegóriáját látják, kinek feleségét, Johannát a pápa felmentette a férjgyilkosság vádja alól.

Felsőitália nyugati részének miniatúraművészete, amely a bécsi kódexek harmadik csoportját alkotja, igen kevés, számszerint hét, művészettörténeti szempontból nagyobb részét jelentéktelen kódexszel van képviselve. Közülük legjelentősebb «P. Ovidius Naso. Metamorphoseon libri 15.» No. 115. (Cod. 127. [Philol. 95.]) 13 iniciáléba illesztett miniatúrákat és 3 iniciálét tartalmazó kódexe, amely a XIV. század végén keletkezett és a milánói miniatúraiskola bélyegét viseli. Az ornamentális díszítés itt ritka, vékony, hosszú, nyugtalan levelek alkotják. Az iniciálékba elhelyezett — főleg hátsó s oldalnézetben ábrázolt — nyersebb kidolgozású plasztikus alakok nehézkesek, méretekben megnövekedtek s szinte szét-

feszítik a keretül szolgáló betűk határvonalait. Figyelemre méltó még «P. Virgilius Maro, Aeneidos libri 12. cum commentariis Lionis de Mag-nali Florentini» (No. 117. Cod. 28. [Philol. 17]) a XIV. század végén készült lombardiai kódex, amely 3 iniciáléba illesztett miniaturát s 16 ini-ciálét tartalmaz. Ornamentikája nyugodtabb, dúsabb mint az előbbi kódexé s alakjai is finomabban kidolgozottak. A kódex a magyar származású humanistának, ZSÁMBOKI Jánosnak ex librisét viseli és ZSÁMBOKINAK a bécsi udvari könyvtárnak ajándékozott hatalmas könyvgyűjteményéből száрма-zik, miként a fentebb említett «A. M. T. S. Boethius, De consolatione philosophiae...» (No. 100. Cod. 84 [Philos. 218]) kódex is, amint azt az első lapon olvasható sajátkezű bejegyzés «J. SAMBUCCI Pannonii» mutatja.

DR. BERKOVITS ILONA.

Miniaturen aus Handschriften der bayerischen Staatsbibliothek in München. Herausgegeben von Georg *Leidinger* IX. Bd. *Bildnisse des IX—XVIII. Jahrhunderts aus Handschriften der bayerischen Staatsbibliothek.* Herausgegeben von Eugen *Stollreither*. I. Teil. IX—XV. Jahr. (Tafel 1—41). Dr. Bruno Filser Verlag. G. M. B. H. Augsburg. Wien, 1928.

A bajor állami könyvtár miniaturáit bemutató mintaszerű kiadvány-sorozatnak, melyet Georg LEIDINGER, az intézet igazgatója indított meg, a háború óta már negyedik kötete jelenik meg.

A most kiadott kötetben s a küszöbön álló X. és XI. kötetben Eugen STOLLREITHER a bajor udvari könyvtár arcképminiaturáit mutatja be a IX. sz.-tól a XVIII.-ig. Az I. rész a IX—XIV. sz. művészetét tárja elénk, a II. rész a XV. sz.-ot, a francia kéziratok nagy özönével, mely Mann-heimből, a kurpfalzi udvari könyvtár anyagából került Münchenbe, a III. rész hetven arcképet közöl a XVI., XVII., és XVIII. sz. miniatura kincseiből, beleértve Hans MELICH miniatura- és portréfestő müncheni műhelyének gazdag termését.

Az arcképek fődfestékkel, illetőleg tollal rajzolva készültek. De nem a műtörténeti bemutatáson van a hangsúly, hanem a történetin, a forrás-anyagon. A képmás fejlődése érdekel itt bennünket, felfogása az idők folyamán, helyzete az összkompozícióban, művészi kifejezőeszközei, vonatkozásai kora arcképfestészetéhez, különös tekintettel a plasztikára és tábla-festészetre.

A középkor legelejére, a Karolingok, Ottók, Henrikek korára esnek az arcképfestészet első kezdetei. A könyvművészet e korai idejében arckép-